

✓
Fredag 22. mai 1998

Aftenposten

Sidene 13-24

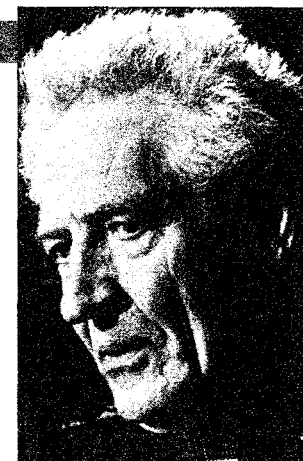
BAKGRUNN • KOMMENTAR

2

DA ETTERKRIGS-NORGE FIKK SIN UTENRIKSPOLITIKK

Gerhardsen i kamp mot egen regjering

Faghistorikernes filigransarbeide avdekker en hard kamp om Norges plass i verden - mens Halvard Lange grunnla en norsk diplomatisk tradisjon.

HALVARD LANGE (t.v.) «i en realpolitisk mellomposisjon; HAAKON LIE (t.h.) mente at Sovjet var en aggressiv makt.

117841

ETTERSPURT I KREML: Einar Gerhardsen som første vestlige regjeringsjef i Moskva etter krigen, med sin sovjetiske kollega Nikolaj Bulganin (t.h.). Hjem til Norge med forslag om et omfattende partisamarbeide med det statsbærende kommunistparti i Sovjetunionen.

bok

**Norsk utenrikspolitikk historie
Bind 5
Knut Einar Eriksen
og Helge Øystein Pharo:
KALD KRIG
OG INTERNASJONALISERING
1949-1965
Universitetsforlaget**

For første gang er arkivene åpnet i departementer og Storting for hele Gerhardsen-epokens utenrikspolitikk – og ut av mappene og protokollene henter de to historikerne Knut Einar Eriksen og Helge Øystein Pharo et overveldende materiale, som gir oss et langt bedre dokumentert bilde av denne perioden enn noen tidligere studie.

Boken dekker årene da et ungt Norge fant sin plass i en stadig mer åpen verden og fremstår som et nøkkelverk for dem som vil forsøke å forstå også dagens norske utenrikspolitikk.

Vi møter et politisk lederskap med sterke ideologiske føringer i hodene, og iblant med nedsatt evne til å ta inn over seg raske og store endringer i verden. «Den norske utenriksledelsens oppfatninger av kontinentet representerte til dels et skremmebilde», sier de to om tiden rundt 1950 – og mener at «det er heller ikke urimelig å se norsk tankegang som uttrykk for en betydelig selvgodhet og en forestilling om at den anglo-skandinaviske velferdsmodellen var overlegen og et stykke på vei enestående (...) ledelsen i Arbeiderpartiet, med god støtte fra de borgerlige partiene, mente at det politiske lederskapet i landene på kontinentet manglet tilstrekkelig sosial samvittighet og styringsvilje», skriver Eriksen og Pharo.

Styrken i denne boken er likevel at den ikke avsier «dommer» på vegne av historien, men at den hele tiden nyanserer – uten at de mange interessante linjene blir borte. Boken må nok leses i motbakke iblant, om handelspolitikk og nordisk samarbeide, den virker til tider springende og den store syntesen mangler ennå. Men boken tåler flere gangers lesning, for her er nytt materiale kommet på bordet for en formidabel periode i norsk historie.

Gerhardsen sjokkerte

Det mest overraskende i boken er bildet av en statsminister Einar Gerhardsen som i lange perioder ligger i politisk krig med et flertall i regjeringen om utenriks- og sikkerhetspolitikk. Han går bak sin egen regjerings rygg og viser sviktende lojalitet mot felles vedtak, spesielt i saker som gjaldt Sovjetunionen.

Noe kan skrives på kontoen partitaktikk. Men det er langt mer enn dette: Gerhardsen mente «at det sovjetiske systemet ville vise seg overlegent på lengre sikt. Det gjaldt derfor å komme fram til en forståelse med russerne. (Utenriksminister Halvard) Lange delte ikke denne oppfatningen. Gerhardsen hadde også en forestilling om at Norge ved å holde seg unna atomvåpen kunne unngå å bli trukket inn i åpningstasen av en eventuell ny storkrig.

FISKERIDIREKTØR KLAUS SUNNANÅ: «Best tjent med minst mulig internasjonalt samarbeid».

Heller ikke denne forhåpningen delte Lange», skriver de to i sin konklusjon.

Det er vel kjent at Gerhardsen drev sitt eget diplomati fra Statsministerens kontor, med direkte kontakt til russerne, men boken viser for første gang dybden og systematikken i dette. I 1955 var han den første vestlige regjeringsjef som mottok en invitasjon til Moskva. Det vakte «bestyrrelse» da Gerhardsen kom hjem med forslag om et omfattende parti- og fagforenings-samarbeide. «I sentralstyret (i Ap.) gikk samtlige medlemmer i mot forslaget om et formalisert samarbeide med det statsbærende sovjetiske kommunistpartiet», skriver de to. Dette var før partisjef Nikita Khrusjtsjovs oppgjør med Stalins draps- og terrorvelde; fremdeles satt millioner av fanger i det som var igjen av Stalins GULag.

Sveriges ambassadør mente at på tross av NATO var «Gerhardsen i sitt hjerte nøytralist», og i fortrolige samtaler sa Lange og LO-leder Konrad Nordahl seg enige i dette. Ja, den britiske ambassadør var så skremt av ekteparet Gerhardsens entusiasme østover at han foreslo et besøk i Storbritannia for at statsministeren kunne bli «educated», «opplært». Troen på Sovjetunionen var slik at Statsministerens kontor fryktet at «Finmark om 10-15 år vil fortone seg som et tilbake-liggende område sammenlignet med de tilgrensende deler av Sovjet». Det var i 1960.

Lange sentral

I en slik situasjon fikk Lange en nøkkelrolle. Hans plass i regjeringen var en «forutsetning» for at det ikke skulle oppstå «sterk strid på toppplanet i regjeringspartiet», skriver de to. Lange befant seg «i en slags realpolitisk mellomposisjon», fordi han ikke mente at sovjet-systemet var overlegent på lengre sikt eller at systemene i øst og vest nærmet seg hverandre, samtidig som han heller ikke delte partisekretær Haakon Lies og andres forestillinger om Sovjetunionen som en i grunnleggende forstand aggressiv makt.

Bokens bilde av Lange er et helt annet enn bildet av en smalsporet og føyeelig kald kriger. Han viste at NATO-land kunne være «villige til å ta noen sjanser for å fremme fred og avspenning» og han var aktiv i den tredje verden.

Men kjernen i hans politikk var lojalitet overfor allierte og oppbygging av troverdighet på Norges vegne. I NATO hadde det vekt at kritikk «ble framført

«I SITT HJERTE NØYTRALIST»: Einar Gerhardsen (t.v.) i et muntert øyeblikk sammen med partisjef Nikita Khrushchev (t.h.) - i Oslo i 1964. Gerhardsen mente «det sovjetiske systemet ville vise seg overlegent».

på en utpreget ansvarlig måte av en av alliansens mest ansatte og ansvarlige statsmenn. Lange forsøkte aldri å slå indrepolitisk mynt på avvikende norske synspunkter. Et hovedmål var å sikre norsk handlefrihet; han mente at en liten stat kunne spille en vesentlig rolle i internasjonal politikk, «men det forutsatte en solid forankring i en større sammenheng», skriver de to. For Lange var dette først FN, så NATO.

Langes posisjon som grunnleggeren av en moderne norsk diplomatisk tradisjon, gjennom nesten 20 år som utenriksminister, blir sterkt underbygget i denne boken.

Derfor er det, i dagens situasjon, og-

så interessant at forfatterne dokumenterer en «kald skulder mot Vest-Europa» som et annet særtrekk ved norsk utenrikspolitikk - også her med Lange som en pragmatisk utøver. Urinstinket er vestvendt og atlantisk. Det politiske Norge forble, på alle nivåer og på tvers av alle partigrænser, fremmed overfor initiativer med en tysk-fransk kjerne, og dermed overfor den politiske nytenkning på kontinentet etter krigens katastrofer. Bindingen til Storbritannia var gammel, sterk og naturlig, for da EEC ble til, hadde britene en økonomisk styrke som tilsvarte den franske og tyske til sammen!

I 1950-årene kom et fremstøt om norsk tilslutning til det britiske samveldet; det strandet på problemet med to monarker og på Bank of England, som påviste at dette ville gi britene «ekte økonomiske forpliktelser og i beste fall marginale gevinster». Britene tenkte i interesser og var derfor forsiktig, men ofte ble dette ikke sett på norsk side, der man var opprørt over at britene alltid gikk egne veier når det gjaldt dem.

Kurs på loftet

Norges første EEC-søknad i 1962 hadde bredere støtte i «den politiske

kaos» - til og med Sverre Søknadene, fordi den ble sett som en naturlig videreføring av norsk vest-binding. Men uvitenheten var stor: På loftet i Stortinget ble representantene kurset om hva EEC var for noe.

Samtidig skimter vi et mønster: Jo mer opplysning om EEC/EU, desto større motstand i Norge. I motsetning til Danmark så den norske regjering ikke klart ja til EECs politiske målsetninger, og den hadde de fleste ønsker om unntak og særordninger. USA var skuffet, mens EEC-statsråder reiste spørsmålet «om nordmennene i virkeligheten ønsker (...) å delta i en integrasjonsprosess».

Da dette fremstøtet ble stanset av de Gaulles veto mot britene i 1963, «uttrykte Gerhardsen på nyåret 1964 tvert om sin glede over bruddet. På mange måter hadde det etter hans oppfatning vært en lettelse», betrodde han Sveriges ambassadør på to-mannshånd. Etter bruddet fikk danskene høre at de fortsatt var velkomne. Norge fikk aldri et slikt signal.

Eriksens og Pharos bok forteller om et utenrikspolitisk ungt Norge som i en kort epoke må håndtere et overveldende antall store saker - NATO med etterretning og atomspørsmål, åpning av markedene etter Marshall-planen, påtrengende Europa-spørsmål, et bredere nordisk samarbeide, den tredje verden med ny u-hjelp, og store og vanskelige fiskerispørsmål i et situasjon der Norges grenser ikke engang var endelig definert. Det skjedde først da Haag-domstolen i 1951 avgjorde fiskerigrænse-striden med britene i norsk favør. Alt dette ble i meste laget for Norge; apparatet og kunnskapene var ikke store nok til å håndtere så mange tunge saker på en og samme tid. Men spørsmålet om kapasitet i utenrikspolitikken tar forfatterne knapt opp i boken.

Fiskeriene

Når de mange oppgavene allikevel ikke sprenget det politiske beslutningssystemet, skyldes det trolig Stortingets betydelig innflytelse på utenrikspolitikken gjennom utenrikskomiteens sentrale rolle, som boken understreker. Men en slik rolle for parlamentet førte også til at det ofte ble umulig å gjennomføre nasjonale prioriteringer. Tydeligst ser vi det i forhold til fiskeriene, en viktig næring med stor geografisk - og dermed politisk - tyngde. Gjentatte ganger siden 1905 har Stortinget og fiskerilønsjonene forkastet kompromisser som regjeringen har forhandlet frem med andre land.

Det lyktes aldri noe norsk lederskap å integrere fiskeriene og dets interesser i en nasjonal utenrikspolitisk ramme, noe som - senest i 1994 - har ført til at Norge er blitt stående på utsiden av etterkrigstidens nye politiske orden i Europa. Allerede på en stor vesteuropeisk fiskerikonferanse i London i 1963-64, hittil oversett av historikerne, ble Norge og Island «isolert fra det fremvoksende europeiske fiskerifelleskapet». At vi ble stående utenfor i et så viktig spørsmål, mens dansker, svensker og briter gikk med, var «ganske unikt i norsk utenrikspolitisk historie», skriver de to.

En rød tråd gjennom fremstillingen er at i alle fora og i alle saker var Norge det landet som nølte lengst med å åpne seg for samarbeide med andre. Det gjelder også i Norden. I våre definisjoner av det nasjonale, av «den norske væremåten», har kompromisset og den kjølige politiske avveiningen en begrenset plass. Et eksempel er den mektige fiskeridirektøren i årene 1948-73, økonomen Klaus Sunnanå, som hevdet at «norsk fiskerinæring vil være best tjent med minst mulig internasjonal samarbeid». Han gikk også mot Marshall-planen.

Kaos var iblant like om hjørnet. Høsten 1957 nøyet embetsmann og etterretningssjef Vilhelm Evang seg med å protestere på egen hånd - regjeringen varsles ikke - mot at USA krenker norsk luftrom under spiontokt over Sovjetunionen. På samme tid pleier Gerhardsen-familien privat kontakt med sovjetiske etterretningsfolk, og statsministeren forskreker sine statsråder med en NATO-tale i Paris, der han i praksis fordømmer alliansens felles atompolitikk. Arbeiderpartiet og regjeringen ryddet nok opp og så her - men i ettertid må vi slå fast at norsk lykke i blant kan ha vært vel så stor som norsk forstand.

NILS MORTEN UDGAARD